

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОРІВНЯННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Тетяна КАПІТАН (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто фразеологічні аналоги сучасної німецької та української мов, проаналізовано процес фразеологізації порівняльних зворотів та збагачення фразеологічного складу мовлення.

Ключові слова: порівняння, фразеологічні аналоги, засоби порівняння, фразеологізовані порівняльні звороти, порівняльні одиниці.

The article is devoted to the phraseological analogues of the German and the Ukrainian languages. The process of making phraseological units of comparative constructions and enrichment of phraseological compositions of speech has been analyzed.

Key words: comparison, phraseological analogues, means of comparison, phraseological units, units of comparison.

У сучасній лінгвістиці вивчення корелятивних зв'язків концептуальної картини світу з лінгвістичними картинами окремих мов є однією з найважливіших проблем. Як засвідчують мовні факти, друга половина ХХ ст. була для фразеології періодом інтенсивного розвитку, завдяки чому вона виокремилася в самостійну мовознавчу дисципліну, визначальною рисою якої нині також є істотне розширення фразеологічної проблематики. У цей період опрацьовано основні засади фразеології, що дали змогу розглядати її незалежно від лексикології, стилістики та синтаксису. Велика роль у вивченні фразеології і стійких словосполучень загалом належить лексикографічній практиці, що охоплює досить великий часовий проміжок. Стійкі сполучення привернули увагу дослідників досить давно. Вагомий внесок у розв'язанні теоретичних проблем компаративної фразеології зробило багато дослідників, з-поміж яких Л. Авксентьев, В. Ужченко, І. Білодід, Л. Скрипник, О. Юрченко на матеріалі української мови; В. Орлова, Л. Ройзензон, З. Шугурова, Е. Ротт на матеріалі російської мови; І. Чернишова на матеріалі німецької мови; А. Кунін та Н. Сідякова на матеріалі англійської мови. Учені ставили за мету зібрати і зберегти для майбутніх поколінь народні перлини, до яких належать прислів'я, приказки, влучні вирази; чітко визначити й пояснити їхнє значення (із стилістичних міркувань); указати на джерело походження.

Дослідження фразеології в німецькому мовознавстві починаються спостереженнями тих лексикографів, які засвідчили існування в мові стійких сполук слів, що характеризуються своєрідною організацією елементів, а також поняттям, відмінним від самостійних компонентів.

Вивчення специфіки таких мовних одиниць дозволяють виявити не лише прототипи аналізованих фразеологізмів, а також з'ясувати особливості морального та матеріального життя народу, оскільки в їхній формі «сфотографовано» характерні риси етнокультури. В. Ужченко та Л. Авксентьев зазначають, що матеріальне й духовне життя народу становить невичерпне джерело фразеологічних одиниць і разом з тим створює той екстралінгвістичний фон, на якому об'ємніше проступають і мовні вартості [3:76]. У статті «Про народну фразеологію» Б. Ларін зазначає, що фразеологізми завжди якоюсь мірою відбивають світогляд народу, суспільний лад, ідеологію своєї епохи [1:33]. Міфолого-історична ретроспектива під час аналізу фразеологічних явищ дозволяє простежити динамічний характер мовних явищ, їхню продуктивність, залежність від форми мислення і тих складних та різноманітних типів розвитку, які виявляються в мові. Мислення як засіб пізнання світу відбиває й аналізує його закономірності, утримує їх у свідомості людини, яка внаслідок

відображувальної діяльності формує концептуальну картину світу. Це дозволяє людині ефективно орієнтуватися в ньому, використовувати його і перетворювати для задоволення життєвих потреб. У мові немає нічого, чого не було б у природі та суспільстві, тобто будь-яка форма буття віддзеркалюється в мові, оскільки вона, реалізуючи суспільну свідомість, не може керуватися такими законами, які б суперечили вихідному положенню про принципову єдність суб'єктивного та об'єктивного світів. Людина бачить, порівнює і осмислює світ завдяки системі, у якій багато відношень і уявлень сформовано за зразком відношень між її складниками. Відомо, що порівняння є важливим та загальновизнаним принципом життєвого досвіду й дослідження, тому метою статті є порівняльний аналіз фразеологічних одиниць, побудованих за принципами порівняння, оскільки фразеологічні одиниці кожної мови виконують важливу функцію в процесі формування картини світу. Методи бачення та сприйняття світу крізь мовні образи, віддзеркалені у фразеологічній системі, є глибоко національними і базуються на загальних для всіх людей універсальних, логіко-психологічних та лінгвістичних засадах. Фразеологічні одиниці так само, як інші стійкі словосполучення, загалом нічим не відрізняються від слова. Фразеологізми, як і слова, узагальнено віддзеркалюють явища, процеси тощо. Слід зазначити, що фразеологічна одиниця – це не сума знаків, які існують розрізнено, а системне утворення, мікросистема, яка належить до лексико-семантичних рядів. Стійкі словосполучення з граматичною структурою речення (прислів'я, приказки, крилаті вирази, афоризми, модельні звороти, різноманітні клішеві вирази) значною мірою забезпечують формування загальної картини світу, що є безперервним процесом, який вимагає постійного контролю за витокami та джерелами фразеологізмів.

Важливими в дослідженні цих мовних одиниць є теоретичні положення монографій та дисертацій, виконаних багатьма науковцями, з-поміж яких В. Михайлов, М. Фабіан, О. Неведомська, О. Арсентьєва, Д. Добро-вольський, Я. Баран.

Зіставне вивчення фразеологічних одиниць у німецькій та українській мовах передбачає виявлення та цілеспрямований аналіз аломорфних та ізоморфних характеристик на фразеологічному рівні; ґрунтовне вивчення повних еквівалентів, аналогів у порівнюваних мовах; аналіз національних фразеологізмів із загальним значенням порівняння. Виявлення основних критеріїв, за якими фразеологічні одиниці класифікують на групи повних еквівалентів чи аналогів, є однією з найважливіших проблем сучасної фразеології. З погляду походження фразеологізми можуть поділятися на фразеологічні еквіваленти (повні чи неповні); фразеологічні аналоги; національні фразеологізми. Повні фразеологічні еквіваленти можуть бути наслідком або запозичення, або спільного походження в споріднених мовах. Фразеологічні аналоги здебільшого передають одну ту саму ідею, однак за допомогою різних образних асоціацій. Повними еквівалентами можна вважати фразеологічні одиниці німецької та української мов, які мають однакове сигніфікативно-денотативне значення, суб'єктивно-оцінювальну, емоційно-експресивну конотацію та компонентний склад. Слід зазначити, що порівняно з повними аналогами повних фразеологічних еквівалентів відносно небагато. Схожі умови життя, подібні історичні долі деяких народів і мов, які входять до однієї повної сім'ї, стали передумовою близькості концептуальної картини світу. Так, завдяки одному ландшафту, схожим спостереженням за навколишнім світом фразеологічні одиниці, пов'язані з образами явищ живої природи, представлені найбільш широко. Фразеологізми, пов'язані з явищами живої природи, є дуже цікавими у плані вираження. На наш погляд, фразеологічні одиниці, пов'язані з образами явищ живої природи, виявляються в обох мовах. Наприклад: *listig wie ein Fuchs/schlau wie ein Fuchs* (хитрий як лис), *wachsen wie Pilze im Regen/aufschließen wie Pilze im Regen* (пости як гриби), *schwatzen wie eine Elster* (торохтіти як сорока), *essen wie ein Spatz* (їсти дуже мало), *frei wie ein Vogel* (вільний як птах). Кількість фразеологічних одиниць, пов'язаних з образами явищ неживої природи, практично однакова у німецькій та українській мовах. Так, наприклад: *glatt wie ein Glas* (чистий як скло). Схожість у віддзеркаленні явищ природи пояснюється тим, що в цих народів спостерігаються подібні риси світосприйняття і як результат – образи однаково втілюються у фразеологізмах. До складу фразеологічних еквівалентів також належать фразеологічні одиниці, запозичені з інших мов. Так, фразеологізми: *arm wie eine Kirchenmaus* (бідний як

церковна миша); wie ein Phonix aus der Asche erstehen (відроджуватися як фенікс з попелу) – наявні в обох мовах. Причинами фразеологічних запозичень бувають або культурний вплив іншого народу, або той факт, що реалії, з якими вони пов'язані, відсутні в іншій культурі і, звичайно, не представлені на фразеологічному рівні. Це, наприклад, вираз: dichtgedrängt wie die Heringe in der Tonne (набилися як оселедці). Значна кількість фразеологічних одиниць з'явилася на основі Біблії та Євангелія: Gott weiß es (бог знає); Weis wie Solomon (мудрий як Соломон); bei Gott den Menschen schwören (божитися).

До фразеологічних аналогів належать фразеологічні одиниці, що виражають однакове або близьке значення, у яких спостерігається повна розбіжність або близька схожість внутрішньої форми. Фразеологічні аналоги характеризуються збігом сигніфікативно-денотативного значення та суб'єктивно-оцінювальної конотації. Варто зауважити, що кількість фразеологічних аналогів становить досить велику групу. Незважаючи на схожі умови життя, у носіїв порівнюваних мов пізнання та формування загальної картини світу відбувалося дещо по-іншому, що є важливим моментом у формуванні концептуальної картини світу. У межах фразеологічних аналогів важливою також виявляється група одиниць, пов'язаних з образами живої природи, зокрема з тваринним світом. Наприклад: arbeiten wie ein Galeerensklave (працювати як каторжанин); leben wie Hund und Katze (жити як кіт з собакою); essen wie eine neunköpfige Raube (багато їсти); essen wie ein Dachs (їсти мов не в себе); sich wehren wie ein Dachs (відчайдушно оборонятися); aufpassen wie ein Luchs (бути на сторожі); schlafen wie ein Dachs (спати мов убитий). Як бачимо, у фразеології різних мов фразеологізми можуть мати позитивну, або негативну семантику. Таку подвійну асоціацію знаходимо у фразеологізмах і німецької, і української мов. Спостерігається різний ступінь асоціативності щодо того самого об'єкта в порівнюваних мовах. Наприклад: j-d schwitzt wie eine Sau/wie ein begossener Pudel (мокрый як курка, мокрый як хлюп). У німецькій та українській мовах слово «віл», наприклад, служить для позначення «тупості» людини: dumm wie ein Ochse (дурний як пень); Stur wie ein Ochse (упертий як осел); wie der Ochse am Berge stehen (дивитись як баран на нові ворота; стояти як пень). Символом здорової, могутньої людини в німецькій мові виступає «ведмідь» – gesund wie ein Bär (здоровий як ведмідь). В обох мовах розвинуте явище фразеологічної варіантності. Наприклад, schlafen wie ein Beamter/ein Bär/ein Ratz (спати непробудним сном). Важливим моментом під час аналізу фразеологічних одиниць, пов'язаних з образами живої природи, є виокремлення регулярно повторюваного компонента. Так, в українській мові «жайворонок» трапляється у великій кількості виразів. Він є не тільки символом пробудження, а ще й веселості. Наприклад, гарний, як жайворонок; щасливий, веселий, як жайворонок, співати мов жайворонок. Для німецької мови найбільш властивим є вживання таких слів, як «Fuchs», «Hase», «Wolf». Наприклад: hungrig wie ein Wolf (голодний як вовк); listig wie ein Fuchs (хитрий як лис); falscher Hase, ein alter Hase (полохливий заєць). Фразеологічні аналоги, у яких відбито образи неживої природи, становлять другу за чисельністю групу одиниць. Наприклад, schwarz wie eine Nacht (чорний як ніч); weiss wie Schnee (білий як сніг); totenstill wie auf einem Friedhof (тихо, як на кладовищі); verschieden wie Tag und Nacht (різні, як день і ніч). У процесі аналізу було виявлено ще один синонімічний ряд для позначення образу міцності, твердості. Наприклад: j-d schläft wie ein Stein (спати мов убитий); j-d ist wie von Eisen (твердий мов криця); ein Gemüt haben wie ein Eisberg (мати твердий характер). З-поміж фразеологічних аналогів також можна виокремити групу, де порівняння відбувається з атмосферними явищами. Наприклад: wie vom Donner gerührt (як громом побитий); wie ein Donner aus heiterem Himmel (як грім серед ясного неба). Також можна назвати групу фразеологічних аналогів, де порівняння відбувається за родом занять людей. Наприклад, wie ein Heide fluchen (лаятись як чоботар); lügen wie ein Landstreicher (брехати як рудий пес). У німецькій мові такі фразеологізми створюють синонімічний ряд: fluchen wie ein Landsknecht; schimpfen wie ein Rohrspatz; wie ein Heide fluchen – безбожно лаятись.

У процесі дослідження фразеології компаративних зворотів учені визначили важливі завдання цього напрямку: проаналізувати глибоке семантичне наповнення та функціональні особливості порівнюваних конструкцій; їхню роль у творенні своєрідних мовних одиниць; місце таких одиниць у системі комунікативно-виразових засобів людини та в піднесенні

культури мовлення. Окремі явища нашої дійсності, предмети, ознаки, дії схарактеризовано всебічно, влучно, мудро, художньо, виразно саме завдяки фразеологізованим порівняльним зворотам. Прикладом може слугувати іменник *очі*: *очі*, як у сови; *очі*, як у жаби; *очі*, як цибулі; *очі* чорні, як терен; *очі* чорні, як вуглики; *очі* чорні, як ніч; *очі* сірі, як у kota; *очі* сині, як волошки; *очі* блакитні, як небо; *очі* сяють, як зірочки; *очі* світяться, як вогники. Ознака прикметника *червоний* передається такими компаративними одиницями: *червоний*, як рак; *червоний*, як жар; *червоний*, як маків цвіт; *червона*, як півонія; *червона*, як калина. Зміст поняття *говорити* розкривається численними порівняльно-фразеологічними зворотами: *говорить*, як до рідного тата; *говорить*, як під присягою; *говорить*, як воду варить; *говорить*, як кіт муркоче; *говорить*, як маслом мастить. Так, наприклад, Л.Г.Скрипник у своїй роботі «Фразеологія української мови» відмічає, що серед фразеологічних синонімів, що увиразнюють характеристику осіб, дій, процесів чи певних обставин, особливим багатством відзначаються компаративні звороти народно-розмовного джерела. Поняття *голий* розкривається таким рядом порівняльно-фразеологічних одиниць: *голий*, як турецький святий; *голий* як пень; *голий* як кістка; *голий* як бубон; *голий* як пляшка; *голий* як долоня; *голий* як мати народила. Зміст поняття *крутить* розкривається численними порівняльно-фразеологічними зворотами: *крутить* як циган сонцем; *крутить* як чорт дорогою; *крутить* як швець шкурою; *крутить* як пес хвостом; *крутить* як вихор на дорозі. Так само поняття *дурний* виявляється в різноманітності своїх синонімічних ознак: *дурний*, як баран; *дурний*, як пень; *дурний*, як довбня; *дурний*, як Омелько [2: 223]. Фразеологічне значення може виявлятися у ширших одиницях порівняльного типу та виступати в ускладнених побудовах, зокрема у двочлених розгорнутих порівняльних конструкціях, причому їх влучність часто зміцнюється римуванням словосполучень: *великий*, як світ, а *дурний*, як кіт; *вітають*, як дорогого, а *женуть* з хати, як пса; *яка* вода, *такий* млин; *яка* мати, *такий* син; *високий*, як тополя, *дурний*, як фасоль; *ставився*, як лев, а *загинув*, як муха. На ґрунті фразеологічних порівняльних конструкцій створено специфічні абстраговані формули, які з особливою виразністю підкреслюють порівняння. З-поміж них вирізняються конструкції, утворені за моделлю *який (як) ... такий (так)*: *який* Сава, *така* й слава; *який* пастух, *така* й череда; *яка* приправа, *така* й потрава; *яка* прядка, *така* й нитка; *який* піп, *така* його й парафія; *який* цар, *такий* і псар; *яка* хатка, *така* і паніматка. Л.Г. Скрипник називає такі компаративні звороти одномодельними і вважає, що в них можна засвідчити надзвичайно широке гніздо синонімів та варіантів, що передають ідею «які батьки, такі й діти». Наприклад: *який* рід, *такий* плід; *який* батько, *такі* й діти; *який* мельник, *такий* млин; *який* батько, *такий* син; *яке* дерево, *такі* його квіти; *які* батьки, *такі* діти; *які* мамка й татко, *таке* й дитятко; *яка* няня, *така* й доня; *яка* мама, *така* сама; *який* дід, *такий* його плід; *яке* коріння, *таке* і насіння; *яка* яблунька, *такі* й яблучка; *яке* зіллячко, *таке* й сім'ячко; *яке* дерево, *такі* й одростки [2: 223-224]. Пізнавальну цінність також мають лаконічні порівняльно-фразеологічні звороти. Вони характеризуються все більшим узагальненням значення, оскільки влучно й яскраво описують окремі дії, ознаки, які можна застосовувати до численних конкретних фактів мовлення: *чуткий*, як утка; *глухий*, як тетерук; *худий*, як дошка; *повновидий*, як місяць; *повний*, як огірок; *кругленька*, як цибулька; *росте*, як на дріжджах; *росте*, як з води; *товстий*, як бочка; *білий*, як сніг; *упертий*, як осел; *глухий*, як пень [3: 130]. Як засвідчують численні наведені вище приклади, процес фразеологізації мовних одиниць відбувається на ґрунті порівняльного значення. Порівняльне значення розвиває й посилює образну властивість висловлювання.

У зв'язку з фразеологізацією одиниць порівняльного типу постає питання про їх функціонування, вагу та місце в мовній практиці визначних майстрів художнього слова. Безперечно, загальнонародні порівняльно-фразеологічні одиниці, виступають досить активно, однак вони можуть змінювати свою форму. Науковий інтерес викликають також авторські утворення, аналогічні до загальнонародних. Це своєрідні оказіональні явища. Іншими словами, виникають сприятливі обставини для взаємодії двох визначених типів порівняльно-фразеологічних одиниць: з одного боку, онароднення літературно-нормативних явищ, з другого – олітературювання загальнонародних. Для художніх стилів мови порівняльні одиниці – одна з життєдайних сил у мові української художньої літератури, оскільки з-поміж порівняльних зворотів дуже багато таких, що більшою чи меншою мірою

зблизилися з фразеологізованими або вже стали такими. Одні з них здобули досить тривку, усталену функціональну основу, інші – залишаються здобутком вужчого вжитку, трапляються лише у творчих доробках певних авторів. У складі індивідуально-авторських утворень є такі порівняльні одиниці, які не набули фразеологізованих ознак, наприклад: Мов ті валькірії, круг неї танцюють, граються дівчата (Т. Шевченко); Ясний місяць, неначе одлип од неба, висів, як блискуча куля (І. Нечуй-Левицький); І посипали мої яскраві погляди, як давній, залежаний цвілий крам (С. Васильченко); Земля була мерзла і тверда, як бетон (Г. Тютюнник); І застигає світ, як море нерухоме (М. Рильський). Деякі звороти, вживані в художніх творах, належать до загальнонародного фонду, зокрема: А я сплю собі тут, як у колісці (І. Франко); Вона зелена та чиста, як сльоза (І. Нечуй-Левицький); Чоловік сидить собі не ворухнеться, наче заклак (О. Стороженко); Вгору здіймаються, наче живії, Білії гори з води (Леся Українка); І на них глянули очі, наче волошки в житті (А. Головка); Назустріч котились широкі, як море, степи (О. Гончар); Жив собі, як вареник у маслі (Ю. Збанацький). Живе Федір у дворі, як у бога за пазухою (П. Мирний); Живете ви тут, як убога за пазухою, сказав Мартин (П. Панч); Житиме в нього, як у бога за пазухою ... (М. Зарудний) [2: 76].

Більш переконливими треба вважати факти, які вказують на особливе функціонування порівняльних зворотів у текстах художньої літератури. Вони цікаві тим, що виступають досить часто, а також повторюються в різних авторів. Такі звороти широко функціонують, тому усталені у своїх фразеологічних властивостях. Зокрема, з-поміж них є такі, які можна навести навіть за певними тематичними групами, як-от: Зашипіли, мов гадюки, Ченці в Ватікані (Т. Шевченко); Тіні од листя й од квітів манячать під ногами, як холодні гади (С. Васильченко); А очі в нього так блищать, мов жарини (М. Коцюбинський); Як упаде з гори іскра, наче з неба зірка (Леся Українка); Чиста совість, як кришталь, дала Сковороді змогу високо тримати прапор співця (П. Тичина); Радісно скрикнув хлопець, і очі його засяяли, як зірочки (Г. Тютюнник); Коли я буду вибирати собі дівчину, то візьму гарну, як квіточка, червону, як калина в лузі, а тиху, як тихе літо (І. Нечуй-Левицький); Ой ти, дівчино, як з горіха зерня (І. Франко) [3: 130].

Отже, аналіз фразеологізмів, в основі яких лежить порівняння, з погляду походження, дає змогу стверджувати, що кількісно найбільшою групою в українській та в німецькій мовах є фразеологічні аналоги, які ґрунтуються на однакових засадах сприйняття навколишнього світу, однак віддзеркалюють його завдяки іншим образам; найбільш частотними засобами порівняння є образи живої та неживої природи, рідше об'єкти побуту, історичні факти, особи; процес фразеологізації порівняльних зворотів активізується з наближенням до нашої сучасності; збагачення мовлення, його ускладнення пов'язується з розвитком фразеологізмів порівняльного типу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ларін Б. О. Про народну фразеологію//Укр. мова в шк. 1959. № 5. С30-36
2. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. – К.: Наукова думка, 1973. – 280 с.
3. Ужченко В. Д., Авксентьев Л. Г. Українська фразеологія. – Х.: Основа, 1990. – 167 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Капітан – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземної філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: порівняння фразеологічних одиниць у німецькій та українській мовах.